

Primaljska škola u Zadru (1820. - 1918.)

Miletić, Darija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:051743>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Prijediplomski jednopredmetni studij povijesti

Darija Miletić

Primaljska škola u Zadru (1820. – 1918.)

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Prijediplomski jednopredmetni studij povijesti

Primaljska škola u Zadru (1820. – 1918.)

Završni rad

Student/ica:
Darija Miletić

Mentor/ica:
Izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Darija Miletić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Primaljska škola u Zadru (1820. – 1918.)** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. listopada 2023.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

Odjel za povijest

Preddiplomski jednopredmetni studij povijesti

Darija Miletić

Primaljska škola u Zadru (1820.-1918.)

(završni rad)

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić

Zadar, 2023

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Povijest primaljstva	3
3. Primaljstvo u Hrvatskoj	4
4. Zadarska primaljska škola	6
4.1. Okolnosti nastanka	6
4.2. Program škole	8
4.2.1. Polaganje ispita	10
4.3. Profesori i ravnatelji škole	12
4.3.1. Zakletva profesora	13
4.4. Nova pravila za primalje	20
4.5. Broj diplomiranih primalja koncem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća	21
5. Dolazak Talijana i zatvaranje škole	23
6. Zaključak	25
7. Sažetak	26
8. Summary	27
9. Popis literature	28

1. Uvod

Cilj ovog završnog rada jest prikazati povijest Primaljske škole koja je djelovala u Zadru u razdoblju od 1820. do 1918. godine. Na samom početku rada bit će ukratko iznesena povijest primaljstva, od antičkih vremena do razdoblja 18. stoljeća s naglaskom na hrvatske krajeve, gdje je posebnu ulogu odigrala carica Marija Terezija kao predvodnica zdravstvenih reformi.

Nakon toga slijedi glavni dio u kojem će se dati slika višegodišnje povijesti zadarske primaljske škole, od njenog utemeljenja do privremenog zatvaranja 1918. talijanskom okupacijom grada. Navedeni dio bit će podijeljen u više poglavlja i potpoglavlja. Prvo poglavlje glavnog dijela navest će glavne razloge nastanka primaljske škole, nakon čega slijedi detaljan prikaz programa škole koji se međuostalim sastoji od uvida u polaganje ispita kao i zakletve polaznica. Zatim slijedi dio koji se bavi radom svih profesora koji su predavali u školi, te pojedinostima o natječaju koji su morali proći i zakletvi, nakon čega će se navesti imena i svih ravnatelja. Potom slijede dva potpoglavlja koja će iznijeti nova pravila za primalje donesena sredinom druge polovice 19. st., kao i podatke o broju primalja koje su s uspjehom završile školu krajem istog tog stoljeća, te početkom 20. stoljeća. Zadnje poglavlje donosi izvještaj o prekidu rada škole na koji su svojom okupacijom izazvali Talijani 1918., a koja će ponovno biti otvorena 1948. godine. Na samom kraju iznijet će iskazi o broju diplomiranih primalja u pojedinom razdoblju škole, a zbog nedostatka podataka dat će približan broj primalja koje su završile školu od 1821. do 1918. godine

Literatura koja je najviše zastupljena u radu jest ona autora Mirka Jamnicki Dojmia i njegova tri članka, koja se uvelike temelje na građi sljedećeg autora – Miloša Škarice. Uz njih

dvojicu koja čine okosnicu rada, tu su još i članci autora: V. Dugački, D. Habeka, M. Krešić i M. Rakitičan, N. Lalicha, J. Maksimovića, E. Spirića, I. Perića i S. Uglešić.

2. Povijest primaljstva

Porodništvo, odnosno primaljstvo spada među najstarije i najznačajnije grane medicine. Zbog svoje uloge koja se odnosila na pomoć ženama pri porođaju, primalje su uživale poštovanje i ugled u društvu. Još od antičkog vremena bile su vrlo cijenjene i poznate, što pokazuje primjer primalje Fenarete, majke grčkog filozofa Sokrata, koja je zbog svoga zanata bila poznata diljem Atene.¹ Vrhunac razvoja porodništva antičkog svijeta potekao je iz glasovite aleksandrijske škole, gdje se kao najpoznatiji porodničar spominje Soran koji je napisao više djela na tu temu. Također, i u starom Rimu na primalje se gledalo s velikim poštovanjem, njihov naziv glasio je *obstetrices*.² Osim što su pomagale ženama pri porođaju, služile su i djeci kao njegovateljice. Iz toga vremena ostali su sačuvani podaci o pravilima ponašanja primalja, koje su trebale biti razborite, staložene te njegovane. Zabranjeno im je bilo prakticirati praznovjerje te pobačaj za novčanu naknadu.³

Najstariji pravilnik za primalje sačuvan je u Regensburgu, koji potječe iz 1452. godine.⁴ Njime su regulirani postupci ponašanja primalja pri porođaju, a kao glavne osobine izdvojene su razboritost i poštenje. Nadalje, navodi se kako su dozvolu za rad morale dobiti od samih biskupa. Uz to, one su bile glavne osobe pri obavljanju porođaja, a ne liječnici koji su ih zapravo samo savjetovali. Godine 1555. došlo je do promjena, tada su primalje u slučajevima kompliciranih porođaja bile dužne konzultirati se s liječnicima. Također, morale su i polagati ispite, što ukazuje na potrebu školovanja i edukaciju primalja, dok im je s druge strane bila plaćena naknada za rad od gradske uprave. Vrhunac razvoja primaljstva zbio se 1568., kada je u Parizu osnovana prva primaljska škola na tlu Europe, dok je prva školovana primalja bila Louise Bourgeois.⁵ Razvoj medicine u kasnijim stoljećima doveo je do potrebe za što boljim

¹ *Primaljski vjesnik*, 2009., br. 9, str. 3.

² Isto.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

obrazovanjem primalja, ali i odoborenja za rad, čime su zapravo stavljene pod nazdor liječnika i državnih institucija.⁶

3. Primaljstvo u Hrvatskoj

Razvoj primaljstva na području Hrvatske može se pratiti od doba Marije Terezije i zdravstvenih reformi. Carica je provedbu reformi povjerila austrijskom liječniku Gerhardu van Swietenu. Godine 1770. sastavio je zdravstveni zakon *Constitutio normativa rei sanitatis*. Podijeljen je u dva dijela, prvi dio bavi se školovanjem i dužnostima medicinskih djelatnika. Njime je određeno da primalje moraju položiti ispit pred županijskim liječnikom, potom zadobiti dozvolu za rad od županije kojoj pripadaju.⁷ Zakletvom su se obvezivale na pokornost liječnicima, na odaziv pri svakom pozivu, da se neće upuštati u nečasne radnje poput podmetanja i zamjene djece, kao i na pomoć siromašnim trudnicama. Time su jedino licencirane primalje mogle obavljati zanat primaljstva. Drugi dio obuhvaća postupke i propise vezane za karantenske mjere, poput njene duljine trajanja te raskuživanja stvari koji su se primjenivali na osmanskoj – habsburškoj granici.⁸ Zakon je vrijedio za cijelu Monarhiju, time i za Sloveniju i Hrvatsku. Važno je za spomenuti da je Gerhard van Swieten osnovao primaljsku školu u Beču i Ljubljani, čime je značajno pridonio razvoju primaljstva na području Monarhije. U jeku zdravstvenih reformi, hrvatski liječnik Ivan Krstitelj Lalangue objavio je 1777. knjigu *Kratek navuk od meštrie pupkorezne za potreboču muških y siromaških ladanjskeh žen horvackoga orsaga y okolo njega bližnjih strankih* za izobrazbu primalja, prvu takvu u Hrvatskoj.⁹ Njegovom inicijativom počeo se u hrvatskim krajevima provoditi *Constitutio normativa rei sanitatis* Gerharda van Swietena. Pothvat pisanja knjige duguje nažalost velikom broju žena i

⁶ M. Krešić, M. Rakitičan: *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, 2015., str. 294.

⁷ M. Jamnicky Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 157.

⁸ D. Habek: *Marija Terezija i zdravstvene reforme u Bjelovaru*, 2022., str. 3.

⁹ E. Spirić: *Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalanguea u razvoju primaljstva*, 2011., str. 247.

djece koji su izgubili život tijekom porođaja, jer pritom nisu imali stručnu pomoć. Najviše takvih slučajeva zabilježen je u seoskim područjima, iako ni grad nije puno zaostajao. Knjiga je upućena ponajprije seoskim ženama, stoga je pisana jednostavnim jezikom. Sastoji se od osam poglavlja u kojima opisuje kakve osobine mora sadržavati dobra primalja, faze poroda te recepte za liječenje raznih bolesti. Vrijednost knjige je i u tome što daje sliku primaljstva koncem 18. stoljeća na području Monarhije, kada se porođaj vršio na velikoj stolici na kojoj je sjedila roditeljica, dok se između njenih nogu nalazila primalja.¹⁰

Prva primaljska škola osnovana je 1786. u Rijeci, koja je svoje djelovanje okončala relativno brzo, 1799. godine. Razlog tomu je nedostatak državne potpore s obzirom da je škola bila općinska. Sljedeća primaljska škola koja se otvorila na tlu Hrvatske bila je ona u Zadru, koja je svoj rad započela 1821., a prekinula 1918. dolaskom Talijana u grad. Godine 1948. škola će ponovno započeti s radom.

Osim škola, u Zagrebu je osnovano prvo učilište za primalje 1876. za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića. Cilj rada učilišta bio je školovanje budućih primalja koje bi nakon osposobljavanja slali u seoske krajeve. Uz to, svrha njihova obrazovanja bila je spriječiti što veći broj smrtnih slučajeva pri porođajima. Najveća smrtnost bila je u selima zbog loših zdravstvenih uvjeta, stoga je odlučeno da se i seoske žene mogu obrazovati za primalje, kako bi u svakoj općini bila barem jedna primalja, sve s ciljem pada mortaliteta. Naobrazba na zagrebačkom učilištu trajala je 5 mjeseci, gdje su se polaznice učile lijepom ponašanju, te održavanju reda i čistoće. Tečaj je bio podijeljen na teorijski i praktični dio, odnosno na predavanja i vježbe na kojima se obavljala njega trudnica i beba. Nastava je bila obavezna, a za svaki izostanak polaznica je bila dužna dati razlog svoje odsutnosti. Za vrijeme trajanja tečaja, učenice su morale prisustvovati barem trima porođajima kako bi uspješno završile obuku.¹¹

¹⁰ Isto.

¹¹ M. Krešić, M. Rakitičan: *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, 2015., str. 289.

Nakon položenog tečaja, učenice su poslone na završni ispit kojim se provjeravalo njihovo cjelokupno znanje stečeno na učilištu. Kruna svega navedenog bila je stjecanje primaljske diplome, nakon čega je uslijedila prisega kojom su se primalje obvezale pridržavati pravila naučenih tijekom školovanja.

Primalje su dobivanjem diplome bile spremne za rad u službi. Svoje poslanje morale su izvršavati pošteno i uredno, a njihovo znanje se provjeravalo jednom u par godina od strane liječnika. Primalje su same obavljale porođaje, liječnike se zvalo jedino za teške slučajeve. Primaljsko učilište u Zagrebu je uvelike doprinilo razvoju ove medicinske grane, što je i pokazao porast broja školovanih primalja, čime su trudnice i njihova tek rođena djeca dobivali prijeko potrebnu njegu.

4. Zadarska primaljska škola

4.1. Okolnosti nastanka

Dalmacija na početku 19. st. nakon kratke vladavine francuske uprave, ponovno dolazi pod austrijsku vlast 1813., koja će trajati sve do sloma Austro – Ugarske Monarhije 1918. godine. Pokrajina je to koja se u Monarhiji isticala velikim siromaštvom te zapuštenosti, posebice se to odnosilo na glad i nepismenost stanovnika toga vremena. Jedan od suvremenika toga vremena bio je profesor i opat Augustin Grubišić koji je na sljedeći način opisao stanje koje je vladalo u pokrajini: “Kad je car Franjo I. (god. 1818.) posjetio Dalmaciju, za koju je govorio da je njegova, a oni mjesto da mu pokažu rane, koje su još uvijek krvarile i da mu samilošću ganu srce, prekrili su mu istinu prefinjenom brižljivosti. Posvuda su zatvarali stanovnike, da se ne bi vidjeli na ulicama, prisiljavali su seljake, da posuđuju od obližnjih muslimana odijela, ukrašena zlatnim vezivom. Nisu ga vodili kroz najsiromašnije naseobine i spriječili su, da posjeti Makarsku, gdje su se najjasnije vidjeli duboki tragovi zadnje pošasti (gladi od 1817.) i jedan jedini poštenu činovnik, koji se je u Neretvanskoj Krajini usudio, da

pokaže cesaru komad hljeba, što su ga oni jadnici spremali iz samljevenih kora od stabala, bio je proganjan, sve dok nije “crko“ od žalosti“.¹²

Zdravstvena slika Dalmacije bila je na također na vrlo niskom stupnju razvoja, vladala je velika nehigijena, ne briga za vlastito tijelo i zdravlje. Samo primaljstvo također nije bilo razvijeno, na čitavom tom području bilo je svega 48 primalja, i to ne školovanih.¹³ Opis tadašnjih babica dočarao je francuski liječnik Baltazar Hacquet koji je putovao Dalmacijom, gdje su ga kao porodničara najviše zanimale žene i uvjeti u kojim se odvija porođaj. Stoga je zabilježio: “Žene stare prljave, sasvim prilične Makbetovim vješticam, pohagjaju ne samo roditelje, već i ostale bolesnike. Što je više gadno ono što ta stara baba nareguje, to više onaj od Boga zapušteni narod njoj vjeruje“.¹⁴ Njegov dojam o bobicama je izrazito negativan, uvelike time što prilikom porođaja pouzdaju u praznovjerje. Poražavajući podatak govori da je samo jedna školovana primalja bila u cijeloj pokrajini, i to u Kotoru.¹⁵ Posljedica svega navedenog bio je veliki broj smrtnih slučajeva, među kojima su bile i trudnice i njihova novorođenčad, čak je 30 do 50% djece u dobi od 0 do 5 godina umiralo.¹⁶ Stoga se javila potreba za stručnim i obrazovanim primaljama koje bi pružile brigu roditeljama i djeci. Glavnu ulogu imao je dr. Andrija Mosetig, vrhovni liječnik, tzv. protomedik Dalmacije, koji je pokrenuo osnivanje primaljske škole sa sjedištem u Zadru.¹⁷ Grad Zadar izdvojio se kao glavni grad pokrajine, ali i po tome što je u njemu osnovan prvi Medicinski fakultet u Hrvatskoj za vrijeme francuske uprave.¹⁸ Svoje razloge naveo je u pismu koje je uputio Beču, navodeći kako su prijeko potrebne školovane primalje koje bi zaustavile što veći porast smrtnost roditelja. Tada su roditelje

¹² M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 7.

¹³ J. Maksimović: *Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru*, 2017., str. 109.

¹⁴ N.Lalich: *O važnosti primalje*, 1955., str. 212. – 213.

¹⁵ M. Jamnicki Dojmi: *Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920.*, 1996., str. 12.

¹⁶ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 157.

¹⁷ Isto.

¹⁸ M. Jamnicki Dojmi: *Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920.*, 1996., str. 94.

bile prepuštene uglavnom starijim ženama, znanim pod nazivom “babice“ koje nisu imale nikakvu izobrazbu, dok sami liječnici nisu imali iskustva ni znanja da bi vodili porođaj.¹⁹

U konačnici, proglasom tadašnjeg cara Franje I. 1820. utemeljena je primaljska škola u Zadru, koja je počela djelovati godinu dana nakon osnutka, u listopadu 1821.²⁰ Odmah zatim stigla je naredba da se objavi natječaj za profesora koji bi obučavao buduće učenice. Odlučeno je također, dok se ne odabere adekvatan kandidat, da na čelu katedre bude dr. Giuseppe Dall’Oro.²¹ Bio je to ugledan i poštovan liječnik koji se bavio anatomijom, kirurgijom i primaljstvom. Naime, za vrijeme austrijske uprave dalmatinskom narodu bio je nametnut talijanski jezik, stoga su kandidati uz hrvatski morali znati i talijanski. Zbog toga se nastava, odnosno tečaj za primalje održavao na dvama jezicima.

4.2. Program škole

Program škole sastojao se od tečaja podijeljenog na dva semestra u razdoblju od osam mjeseci. Na čelu škole nalazio se vrhovni liječnik pokrajine Dalmacije, a prvi ravnatelj bio je njen utemeljitelj dr. Andrija Mosešić. Polaznica bi sveukupno bilo 12 koje su dolazile iz zadarskog, splitskog, dubrovačkog i kotorskog okružja.²² Sve one trebale su biti dobrog zdravlja i ponašanja, te nisu smjele imati više od 40 godina.²³ Država i općina financirale su školovanje učenica, a završetkom studiranja stjecale su diplomu te su bile spremne za rad. One polaznice koje su bile uzdržavane od države, poslone su na službu u mjesta koja je odredila dalmatinska vlada, dok su one o kojima je brinula općina, poslone natrag u svoj kraj.²⁴

¹⁹ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 158.

²⁰ M. Jamnicki Dojmi: *Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920.*, 1996., str. 15.

²¹ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 158.

²² M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 11.

²³ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 158.

²⁴ Isto.

Jedan primjer uvjeta za dobivanje stipendija navodi se u *Objavitelju dalmatinskom* gdje je izdan oglas 1902. godine:

“Za školsku godinu 1902 1903 biti će raspoloživih devet štipendija, svaka od 210 kuna, za ženske ove pokrajine, koje bi htjele učiti primaljstvo ć. k. primaljskog učilišta u Zadru. Natjecateljice na takove stipendije moraju prikazati prošnje osobno ć. k. kotarskim poglavarstvom u okružju kojih su općine kojim pripadaju, a to do 10 rujna t. g. pridruživ slijedeće dokaze: 1. Krštenica ili list rođenja eventualno vjenčani list ili ako su udovice smrtni list svojega muža. 2. Svjedodžbu dobrog ponašanja izdanu od dotičnog župnika i potvrđenu od občinskog Upraviteljstva. 3. Svjedodžbu zdravlja i tjelesnog usposobljenja, izdana od uredovnog liječnika nadležne političke vlasti. 4. Svjedodžbu o cijepljenju i eventualno o ponovljenom cijepljenju boginja. 5. Obvezu, kojom se prositeljica obvezuje, da će poslije nego bude primila povelju primalje, vršiti primaljstvo u pokrajini. Pri udjeljivanju stipendija biće uzete u osobiti obzir one natjecateljice, koje će dokazati da umiju čitati i pisati, i da su vješte u počecima računanja.”²⁵

Tečaj se sastojao od praktičnog i teorijskog dijela, na isti način i polaznice su bile podijeljene u dvije grupe. Jedna grupa učenica slušala je i pohađala predavanja, dok je druga obavljala praksu u rodilištima, nakon što su uspješno apsolvirale ispit. Nastava je trajala pet dana u tjednu, po jedan sat.²⁶ Predavanja su bila samo na hrvatskom, odnosno ilirskom jeziku, unatoč time što je i na talijanskom jeziku bila obveza držati nastavu.

Njih 12 učenica smjestilo se u prostorijama civilne bolnice, te su tamo morale održavati red i čistoću. Dolaskom novog vrhovnog liječnika time i ravnatelja škole – dr. Josipa Drčića, uslijedila su nova pravila za polaznice.²⁷ Pravila je dr. Drčić objavio u *Privremenoj uredbi za*

²⁵ *Objavitelj dalmatinski*, 1902., br. 64.

²⁶ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 159.

²⁷ Isto.

primaljsku školu u Zadru koja je odobrena 1833. od strane Carske i kraljevske Dvorske komisije za nastavu. Uredbom je određeno da su školu mogle polagati udane i neudane žene, koje su morale znati čitati i pisati, te biti dobrog ponašanja. Školovale su se same ili o trošak države, one koje je država financirala morale su raditi tri godine u mjestu koje im je država odredila. Prilikom samog početka obrazovanja morale su biti cijepljene protiv velikih boginja koje su tada bile aktualne. Nakon toga mogle su započeti svoje školovanje koje se sastojalo od vježbi, odnosno prakse koja je trajala dva semestra, te od teorije u vidu jednog semestra.

4.2.1. Polaganje ispita

Završetak semestra bio je rezerviran za ispite. Prvo bi se polagao ispit iz teorije kako bi se uopće moglo pristupiti praktičnom dijelu tečaja. Nakon što bi polaznica položila oba ispita, teorijski i praktični, poslije dva mjeseca uslijedio je završni ispit. Međutim, postojala je još jedna prepreka pred izlazak na završni ispit. Naime, polaznice su morale svoje vještine i znanje uspješno predočiti na tijelu mrtve žene pred ostalim kolegicama, tek tada su mogle pristupiti ispitu.²⁸ Završno ispitivanje vršilo je povjerenstvo sastavljeno od tri člana, profesora, liječnika i ravnatelja. Svatko od njih imao je pravo ispitivati najviše 25 minuta, pri tomu nisu smjeli prekidati ni pomagati učenici tijekom njenih odgovora. Pitanja su postavljali na način da učenica pokaže koliko dobro barata stečenim znanjem, ocjene se nisu iskazivale brojkama već s: vrlo dobar, dobar, dovoljan i slab.²⁹ Ispit je bio uspješno položen ako su sva tri člana ocijenila polaznicu s prolaznom ocjenom, u slučaju jedne dane negativne ocjene, polaznica je ponovno morala pristupiti ispitivanju. Najgori slučaj bila je negativna ocjena od sva tri člana, što je za polaznicu označilo kraj njenog školovanja.³⁰ Sve one koje su položile završni ispit, dobile su

²⁸ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2006., str. 137.

²⁹ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 16.

³⁰ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2006., str. 137.

diplomu koja je bila ispisana na pergameni i nosila pečat zavoda. Sadržaj jedne takve diplome iz 1826. glasi:

“Mi ravnatelj i profesor Carskog – kraljevskog Instituta za poučavanje teoretskog i praktičnog primaljstva u Zadru, izjavljujemo ovime, da je Mihovila Debelić iz Jelse, poslije nego je napravila i pravilno dovršila školski tečaj u gore spomenutom Institutu i po dužnosti pokazala dostatno napretka u teoretskom i praktičnom primaljstvu, bila prepuštena dana 21. 1. 1826. g., strogom ispitu pred jednom komisijom sastavljena od Carskog – kraljevskog sadašnjeg državnog savjetnika, pokrajinskog Protomedika i Ravnatelja Instituta dr. medicine Andrije Mosetiga, od Carskog - kraljevskog stalnog kotarskog kirurga nastanjenog u Zadru Ivana Picota, od Carskog – kraljevskog privremenog profesora instituta dr. kirurgije Josipa Dell’ Oro, te je odgovorima na pitanja i izvršenim operacijama na trudnicama, roditeljama i babinjačama pokazala, da posjeduje u dovoljnoj mjeri potrebno i korisno znanje, jedne sposobne i učene primalje. Na temelju ovoga mi priznajemo Mihovilu Debelić primaljom, te je proglašujemo sposobnom, da se slobodno bavi primaljstvom na cijelom teritoriju ovisnom od uzvišene Carsko – kraljevske vlade cijele Dalmacije, izvršavajući dužnosti naglašene u položenoj zakletvi i uživajući pripadna joj prava. Na potvrdu čega mi ispuštamo ovu diplomu poskije nego što smo vlastoručno potpisali i zapečatili pečatom Carsko – kraljevskog instituta“.³¹

Stjecanjem diplome i prisegom završena je njihova naobrazba u školi, te su bile poslone na rad. Naredbom vlade iz 1825. u matičnu knjigu rođenih prilikom krštenja moralo je biti upisano i ime primalje koja je obavila porod. Time se nastojalo spriječiti rad primalja koje nisu završile školu.

³¹ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 13 – 14.

Primalje su prilikom dobivanja diplome morale izreći zakletvu kojom su se obvezale na pridržavanje pravila i primjenu svega naučenog tijekom školovanja u svom budućem radu. Jedna takva zakletva iz 1891. glasi:

“Ti ćeš obećati, da ćeš umjetnošću svojom, koju si naučila ženam nosećim, ili rađajućim i roditeljima, kod kojih budeš pozvana u pomoć, bile bogate ili uboge, dobrovoljno pomagati i da ćeš pri tome sve dužnosti vjerno i duševno ispuniti, koje su primalji po zakonih, po naredbah i po posebnom obstojećem naputku propisane. Potpuno sam sve razumjela, što mi je sada bilo pročitano, a ja svečano obećajem da ću se toga držati.”³² Poznata su i imena pristupnica čiji se potpis nalazi na pismenoj zakletvi kao što je Anna Knezevich, dok su se nepismene potpisivale znakom križa poput: Ivane Baraković, Milice Obradović, Marije Tadić.³³

Primaljska škola je svojim programom i pravilima dovela do porasta broja školovanih primalja. Pokazatelj toga je 1836. godina kada je u Zadru i šire svoj rad obavljalo 34 primalje.³⁴

4.3. Profesori i ravnatelji škole

Natječajem za predavača u primaljskoj školi mogli su pristupiti kandidati koji su imali dokumente o završenoj medicini i kirurgiji. Tražilo se od kandidata znanje hrvatskog i talijanskog jezika, stoga su se i ispiti polagali na ta dva jezika. Provjera kandidata vršila se pismenim putem – na talijanskom jeziku, i usmenim – na hrvatskom jeziku. Na pismenom su bila postavljena tri pitanja, u kojima su morali odgovoriti na uzroke i simptome određene problematike, poput prsnuća maternice, dok je usmeni bio baziran na pitanjima o porođaju.³⁵

³² M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 165.

³³ Isto, str. 166.

³⁴ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2006., str. 137.

³⁵ M. Jamnicki Dojmi: *Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920.*, 1996., str. 21.

Kandidate je ocjenjivala tročlana komisija, koja se sastojala od protomedika Dalmacije, kotarskog te bolničkog liječnika. Dužnosti profesora bile su održavanje nastave, odabir učenica pri upisu u školu, provjera njihova znanja jednom tjednom, ispitivanje te pisanje izvješća o stanju u školi.³⁶ Uz to, redovito su morali posjećivati rodilišta i brinuti o roditeljima i njihovoj tek rođenoj djeci. Godišnja plaća za predavača na katedri iznosila je 600 fiorina.

4.3.1. Zakletva profesora

Svaki profesor koji je izabran za predavača u školi putem natječaja, morao je položiti službenu zakletvu. Primjer jedne takve koju je napisao ravnatelj škole dr. Josip Drčić, glasi: “Vi ćete se zakleti Svemogućin Bogom, te Vašom čašću i vjernošću, najuzvišenijem i najmoćnijem principu i gospodinu Franji I., Lombardije, Venecije, Dalmacije, Hrvatske, Sklavonije, Galicije, Lodomirije i Ilirije, i nadvojvodi Austrijskom, vojvodi Lorenskom, Salcburškom, Štajerskom, Koruškome, Kranjskom, Gornje i Donje Šlezije, velikom prinipu Transilvanije, markgrofu Moravije, Knezu Habsburškom i Tirolskom i t. d. i t. d. kao zakonitom nasljednom vladaru i gospodinu, a poslije Njega Njegovim nasljednicima i potomcima Njegove krvi, da ćete mi biti vjeran i poslušan, spreman izvršavati obaveze stručne katedre, točno bazirane na normi važećih odluka, kultivirati sa svim silama duh i napredak znanosti kod učenica, budno promatrati njihove navike, svim ih mjerama poboljšavati, sačuvati i buditi njihov moral pokazujući to svojim dobrim primjerom, kako u školi tako i vani, postupati s njima pri javnim predavanjima, a osobito pri ispita i ocjenjivačima bez ikakva obzira. Nadalje ćete se zakleti, da ne pripadate nikakvom tajnom i zabranjenom društvu ili bratstvu, kako u domovini tako i u inozemstvu i da nećete nikad ići u neko slično društvo ili bratstvo. Sve ono, što je sada bilo predočeno, a što sam ja posve jasno razumio, moram i hoću vjerno i marljivo izvršiti. Tako mi Bog pomogao“!³⁷

³⁶ J. Maksimović: *Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru*, 2017., str. 112.

³⁷ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 17 – 18.

Prvi profesor koji je držao predavanja u primaljskoj školi bio je već spomenuti dr. Giuseppe Dall'Oro. Bio je na glasu kao vrlo predan i stručan predavač. Njega je 1827. naslijedio novoizabrani liječnik Marko Hajtilović, porijeklom iz Dubrovnika koji se zadržao do 1831.³⁸ godine. Iste godine kao privremeni profesor dolazi dr. Josip Bernt, kotarski i općinski kirurg. Unatoč tada velikim naporima kotarskih poglavara da na školovanje šalje najbolje polaznice, većina njih bile su nepismene. Kao takve brzo su zaboravljale sve ono što su naučile tijekom obrazovanja, i zbog toga nisu bile sposobne za rad. Radi spomenutih razloga profesori su držali nastavu i ispite samo na hrvatskom, jer nisu poznavale talijanski jezik.³⁹ Stoga su 1834. Carska i kraljevska Dvorska komisija izdale uvjet da školu mogu pohađati samo pismene žene, međutim taj problem će se vući sve do početka 20. stoljeća.⁴⁰

Godine 1832. na novim izborima za profesora najboljim kandidatom se pokazao čuveni dr. Ante Kuzmanić, koji je međutim s radom započeo tek dvije godine nakon natječaja. Rodio se 1807. u Splitu, u predgrađu Lučac. Studirao je medicinu u Beču, koju zbog siromaštva nije završio, no stekao je diplomu iz vidarstva i primaljstva.⁴¹ Karijeru profesora u primaljskoj školi ispunjavat će punih 20 godina. Njegov život obilježila je i politika, bio je jedna od najvažnijih ličnosti hrvatskog narodnog preporoda. Njegova najveća ostavština zasigurno je list *Zora dalmatinska* koja je izlazila na hrvatskom jeziku. Kao njen osnivač i urednik zalagao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja i razvoj hrvatskog jezika. Svoj posao predavača shvaćao je veoma ozbiljno, i u tom duhu nastojao je da polaznice dobiju što bolju izobrazbu. Isto tako, požalio se na nepismenost polaznica koje nisu imale ni osnovno znanje. Stoga se prihvatio pisanja adekvatnog udžbenika pošto ih je u to vrijeme bilo na kapaljku. Svrha njegova rada ponajviše se odnosila na prosvjeđivanje naroda u Dalmaciji u vidu odgoja i opće kulture, kao i podizanje

³⁸ Isto, str. 15.

³⁹ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 159.

⁴⁰ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 18.

⁴¹ V. Dugački: *Uloga Ante Kuzmanića u stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja*, 1995., str. 243.

kvalitete života.⁴² Za razliku od prvog udžbenika za primalje iz 1777. koji je napisao Lalangue, Kuzmanić je svoj unaprijedio tako što je medicinske termine objavio na narodnom jeziku, dalmatinskom dijalektu, time je znatno olakšao učenicama. Udžbenik naslova *Šezdeset učenjah iz primaljstva za primalje* bio je podijeljen na 20 poglavlja, odnosno lekcija koje su obuhvaćale objašnjenja primaljskog zanata, te medicinskih pojmova poput menstruacije, anatomije čovjeka, poroda – pri čemu savjetuje ženama koje su tek rodile odmor u krevetu u trajanju od 8 do 10 dana.⁴³ Udžbenik je kao prilog imao i rječnik naziva *Mali ričnik likarskog nazivlja i narodnih ričih* koji je bio prvi medicinski rječnik u pokrajini. Sadržavao je 883 medicinska termina na 48 stranica, od toga je većina bila vezana za primaljstvo.⁴⁴ Neki od tih termina koje je dr. Kuzmanić sročio su: *plodila* – muški spolni organ, *rodila* – ženski spolni organ, *moždani* – veliki mozak, *moždanci* – mali mozak, *krug* – zdjelica, *bolina* – sifilis, *prisobnost* – trudnoća, *prohod* – anus.⁴⁵ Rječnik je sadržavao i značajke enciklopedijskog rječnika, tako kod termina *ćud* – temperament, objašnjava duševne i tjelesne odlike pojedinih temperamenata.⁴⁶ Udžbenik kako se pokazalo, nije pratio ondašnje medicinske spoznaje i postignuća, iz razloga jer se Kuzmanić bavio i politikom, ponajviše uređivanjem novina kao što su: *Pravdonoša*, *Glasnik dalmatinski*, *Objavitelj dalmatinski*, što mu je oduzimalo dosta vremena.⁴⁷ Međutim, značaj udžbenika jest u njegovom rječniku koji je doprinuo daljnjem razvoju hrvatske medicinske literature.

Iako su se po pravilima škole trebale ponašati u skladu s lijepim ponašanjem, bilo je izuzetaka. Tako su sačuvani podaci o polaznicama koje su ponašale neprimjereno te su znale

⁴² M. Jamnicki Dojmi: *Zdravstveno – prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore dalmatinske*, 1995., str. 217.

⁴³ J. Maksimović: *Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru*, 2017., str. 127 – 128.

⁴⁴ V. Dugački: *Uloga Ante Kuzmanića u stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja*, 1995., str. 245.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto, str. 246.

⁴⁷ Isto, str. 244.

bježati iz škole. Posljedica toga bila je uredba da se od tada u školu primaju djevojke od 25 godina na više, jer tada bivaju ozbiljne i zrele osobe koje neće raditi probleme.⁴⁸

Godine 1854. dr. Kuzmanić otišao je u zasluženu mirovinu. Na mjesto privremenog profesora iste godine dolazi dr. Franjo Danilo. Naime, u to vrijeme došlo je do promjena uvjeta koje su kandidati trebali ispuniti da bi postali profesori. Uvjet više nije bio ispit, nego se biralo tko je među njima najbolji od strane nadležnih u Beču. Odlučeno je 1855. da zvanje profesora obavlja dr. Domenico Marocchia, koji je uz primaljstvo završio i kirurgiju, te je pohađao tečaj epidemiologije. Njegovim dolaskom promijenila se satnica nastave, uveden je još jedan sat, tako da su sveukupno bila dva sata predavanja. Novi profesor pokazao se vrlo predanim i stručnim, čime je nagrađen povišicom. Za vrijeme svoga boravka u školi, objavio je podatke o broju polaznica koje su završile sa školovanjem u periodu od 1855. do 1867. godine.⁴⁹ Došao je do rezultata od 155 diplomiranih primalja što je uistinu zahvalna brojka.⁵⁰ Dok je od osnutka škole sve do 1863. školu uspješno završilo čak 504 primalja, čime je Dalmacija dobila dugo čekan i potreban stručan kadar.⁵¹

Krajem 1880. – ih na mjesto predavača došao je dr. Vinko Zanella, koji je taj posao obavljao sve do 1902. kada i umire. Upravo u tom periodu, zub vremena naćeo je zgradu civilne bolnice u kojoj su polaznice bile smještene, stoga se javila potreba za izgradnjom nove. Godine 1887. Zadar je dobio novu bolnicu, dok je posebna zgrada bila rezervirana za novorođenčad i majke te primaljsku školu. Osnutak nove bolnice bio je od velikog značenja za grad, posebice u zdravstvenom pogledu. Rodilište unutar zgrade nosio je simboličan naziv “maternica“, koje

⁴⁸ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 163.

⁴⁹ M. Škarica: *Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled*, 1951., str. 25.

⁵⁰ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 165.

⁵¹ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 24.

je sadržavalo 12 kreveta.⁵² Doktor Zanella bio je izniman edukator i predavač, koji je završio medicinu, te posjedovao diplome iz primaljstva i kirurgije. Kao vrlo poštovana osoba i liječnik, nekoliko godina bio je na čelu bolnice u Zadru, što dovoljno govori o njegovim sposobnostima i znanju. Udžbenik koji je napisao Kuzmanić, dr. Zanella je zamijenio modernijom literaturom liječnika Lobmayera. Time je htio da primaljska škola i njene polaznice budu u doticaju s najboljim priručnicima, koji su pratili najnovija ostvarenja tadašnje medicine, odnosno primaljstva. Tijekom njegova djelovanja, rodilište je postalo moderna ustanova koja se isticala stručnim osobljem te čistoćom. Primalja je morala biti prisutna pri svakom porodu, te je imala zadatak poučavati polaznice u praktičnom djelu primaljskog tečaja. Jedna od novina koje je uveo dr. Zanella zasigurno je bilo obnavljanje znanja u obliku ispitivanja primalja koje su pritom bile zaposlene. Time je htio da primalje i nakon školovanja nastave s obrazovanjem na način da prate trendove svoje struke. Njegov doprinos ističe se međuostalim i u velikom broju dobro obrazovanih i vještih primalja koje je pripremao i usavršavao za rad u službi. To je ostvario dijelom time što je svojim učenicama davao najbolje priručnike koji su bili u korak s tadašnjim postignućima primaljstva.

Nakon smrti dr. Zanelle, privremeno je zaposlen liječnik asistent dr. Filip Colombani. Uloga predavača zatim je pripala dr. Nikoli Lallichu koji je dotada bio zaposlen kao kirurg u bolnici u Šibeniku. Tijekom svog boravka u Zadru istaknuo se pisanjem zdravstvenih članaka objavljenih u novinama *Smotra dalmatinska*. Njegov najpoznatiji članak *O važnosti babice* tiče se uloge primalje, pritom navodeći štetne posljedice koje su vladale u selima Dalmacije od strane nadprimaljstva i praznovjera koje se uvelike prakticiralo. Jedan od takvih primjera glasi: “... Ali na žalost ovi nadriječnici, prave varalice, pijavice i kandidati kaznenih zavoda, nalaze kod naroda u liječničkim stvarima više vjere, no ijedan „učevan“ liječnik, pa on za taj narod

⁵² M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 166.

radio slobodno 50 godina dan i noć. Njemu s teškim srcem davaju nikl, a varalici zlato; jer varalicu razumiju, i što je nerazumljiviji, tim bolje ga shvaćaju...“⁵³

Poseban značaj odnosi se dužnosti i sposobnosti jedne primalje, koja mora sadržavati odlike poštenja, srdačnosti, radišnosti i dr. Dijelovi tekstova koji spominju ulogu i osobine primalja navode se u sljedećim primjerima:

“... Valjana i vješta primalja može mnogo koristiti, te više obitelji od nesreće sačuvati, i tako sebi steći puno zasluga za čovječanstvo, te ljubav i poštovanje svojih sugrađana. Vješta primalja, gdje nema ili nije moguće imati liječnika, može višekrat spasiti život materi i djetetu, koje još nije rođeno! Ona može slabo i nedoneseno dijete s duševnom i pametnom njegom pretvoriti u čovjeka! Ona može sačuvati noseću ženu, roditelju, babinjaču i novorođenče od nebrojenih neprilika! Ona, kao žena, razumije bolje od liječnika neke malenkosti, koje se više puta sreću u braku. Ona poznaje bolje od liječnika ženinu dužnost kao majka, kao domaćica. Kao drugarica muža i kao odgojiteljica svoje djece. Valjana primalja je jedna od najsretnijih žena na svijetu, jer ona može mnoge suze utrti. Valjana babica, kad stupa u kuću, gdje je trebaju, iščekuje se sa nestrpljenjem, prima se sa oduševljenjem i poštovanjem i opravlja se iz kuće blagosivljanjem. Na polju osjećaja, nijedno drugo zvanje ne daje uzvišenijeg uživanja, ponosnije pobjede i dubljeg zadovoljstva od racionalnog primaljstva ...“⁵⁴

“...5. Čestita primalja mora biti pobožna, poštena i zdušna, blaga srca i strpljiva, uljudna i milosrdna, čudoredna i trijezna, čedna i šutljiva (neka umije mučati); prama liječniku poslušna i smjerna; napram siromahu i bogatašu jednaka; napokon mora uvijek biti čista, češće se kupati, a osobito da su joj ruke, haljine i primaljsko oruđe vazda čiste“.⁵⁵

⁵³ N. Lalich: *Smotra dalmatinska*, 1903., str. 5 – 6.

⁵⁴ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 168.

⁵⁵ Isto.

Među ostalim napisao je svojevrsan priručnik za primalje naziva “Knjiga za primalje“. Njime je dao uvid u sadržaj posla kojim se bave primalje, objasnivši pritom koje odlike trebaju posjedovati. Tako navodi da svaka dobra primalja mora ponajprije znati čitati i pisati, te računati, biti snažna kako se ne bi onesvijestila, dobrog zdravlja, te ne smije biti praznovjerna.⁵⁶ Nadalje, piše da pri svakom pregledu trudnice, primalja mora dobro oprati svoje ruke i dezinficirati ih, kao i odjenuti čistu uniformu. Nakon poroda, primalja je dužna posjećivati dva puta dnevno majke tijekom devet dana, dok je majka spremna napustiti rodilište deseti dan.⁵⁷ Osim toga, objavljivao je i članke na temu potrebe primalja u narodu, kao i upozorenja na ne školovane žene koje obavljaju porođaj, time je zapravo i opisao tadašnje stanje u pokrajini, koje je i dalje bilo vrlo nezavidno.⁵⁸

Godine 1910. odlazi dr. Lallich, a zamjenjuje ga dr. Ante vitez Stermich, koji je uz primaljstvo završio i ginekologiju. Preveo je na hrvatski jezik knjigu za primalje koju je napisao bečki dr. Ludwig Piskaček, naslova *Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i priručna knjiga za primalje*. Doktor Stermich je bio njegov učenik, te je radio u Beču kao pomoćni liječnik na primaljskom učilištu i primaljskoj klinici. Prijevodom knjige obogatio je školu i njene polaznice za još jednu stručnu literaturu.⁵⁹ Kao najvažniji dio knjige istaknuto je poglavlje koje spominje čistoću ruku i instrumenata, te pripreme trudnica za pregled. Također, među glavnim mislima stoji da su primalje morale ostati s trudnicama najmanje tri sata nakon poroda.⁶⁰

Za vrijeme njega, nastava se održavala tri sata dnevno, umjesto dotadašnjih dva sata. Kako su godine prolazile, sve više upisanih učenica bilo je pismeno, a samim time profesori su im puno lakše mogli prenijeti znanje. Broj učenica za to razdoblje u prosjeku se kretao od 8 do

⁵⁶ J. Maksimović: *Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru*, 2017., str. 131.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 167.

⁵⁹ Isto, str. 169.

⁶⁰ J. Maksimović: *Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru*, 2017., str. 133.

15 polaznica.⁶¹ Profesor Stermich bio je ujedno posljednji predavač u primaljskoj školi, sve do 1918. kada je pod silom prilika došlo do njenog zatvaranja. Zbog lošeg zdravlja dr. Stermich nije bio u mogućnosti održavati redovito nastavu, stoga mu je u pomoć došao dr. Ivan Marčelić kao zamjena, inače ravnatelj bolnice u Zadru.

Svaki protomedik Dalmacije morao je obnašati ulogu i ravnatelja primaljske škole, što ga je spadalo po službi. Kako je i već prije navedeno, prvi ravnatelj škole bio je njen osnivač, dr. Andrija Mosetig. Zatim su redom tu službu obavljali: dr. Josip Drčić, dr. Franjo Weber, dr. Guglielmo Menis, dr. Mihovil Milković, dr. Niko Pinelli, dr. Augustin Ivanić, dr. Jakov Gjivanović te dr. Dragutin Vipauc.⁶²

Primaljska škola je zaista imala veoma stručan i ugledan kadar profesora, čime je bila prepoznata u cijeloj Dalmaciji, a i šire.

4.4. Nova pravila za primalje

U razdoblju od 1860. – ih pa do odlaska dr. Marocchia 1880. nastupile su brojne promjene vezane za školu. Svaka općina po Zakonu o uređenju zdravstvene službe u općinama bila je dužna osigurati narodu u Dalmaciji jednu ili više primalja na broj veći od 6000 stanovnika. Godine 1878. Carsko – kraljevsko Namjesništvo u Zadru naredilo je primaljama korištenje karbonalne kiseline prilikom dezinfekcije instrumenata i pranja ruku. Nova pravila uslijedila su 1881. od strane Ministarstva unutarnjih poslova koje je izdalo Naputak za primalje s Dodatkom. Sam Naputak broji 21 članak, u kojemu se iznose dužnosti te status primalja, kao i upute za njihovo ponašanje u sredinama kojim rade. On se odnosio na sve primalje koje su izvršavale svoju praksu u zemljama Austrije. Dodatak sadrži 10 članaka, koji zapravo detaljnije iznosi zapise Naputka. Podijeljen je u tri dijela koji objašnjavaju pravila za zaštitu zaraznih

⁶¹ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 169.

⁶²Isto, str. 159 – 169.

bolesti kojih se primalje moraju pridržavati, kada primalje trebaju pozvati liječnika te važnost vođenja dnevnika i tablice rođenja. Navedena uredba je pokazatelj važnosti uloge primalje u društvu, te poštovanja koje im je to isto društvo iskazivalo.

4.5. Broj diplomiranih primalja i njihove plaće koncem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća

Dalmacija je krajem 19. st., točnije 1894. imala 251 diplomiranu primalju, njih 166 radilo je privatno, a ostalih 85 u javnim službama.⁶³ Iste te godine na području čitave pokrajine rodilo se 21.181 djece, no nažalost samo 146 žena je porođaj obavilo u rodilištima bolnice.⁶⁴ Nije poznato koliko je školovanih primalja sudjelovalo pri tim porođajima. Početkom sljedećeg stoljeća odnosno 1902., od sveukupnog broja dalmatinskih općina, njih čak 17 od 86 nije imalo nijednu primalju, dok je jedna ili više primalja bila raspoređena u preostalih 69 općina.⁶⁵ Dužnost tih primalja u općinama bila je pomagati siromašnim roditeljama tijekom poroda bez ikakve novčane naknade. Godine 1905. u Dalmaciji je živjelo 593.784 stanovnika, dok je broj diplomiranih primalja iznosio 229., što je po prilici značilo jedna primalja na 2600 žitelja.⁶⁶ Primalje naime nisu bile pravilno raspoređene po općinama. Poznati su podaci da je supetarski kraj imao samo 31 primalju na broj od 24.408 stanovnika, dok je u sinjskom području situacija bila još i gora, svega 3 primalje bile su zadužene za kraj od 52.516 stanovnika.⁶⁷ Iako je broj diplomiranih primalja bio zavidan, čak 30 dalmatinskih općina bilo je bez ijedne primalje, što je uistinu poražavajuć podatak.

⁶³ Isto, str. 167.

⁶⁴ I. Perić: *Organizacija zdravstvene službe i zdravstvene prilike u Dalmaciji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća.*, str. 193.

⁶⁵ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 167.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

Tablica 1. Prikaz broja primalja u dalmatinskim mjestima i ukupan broj u pokrajini⁶⁸

U kotaru	Broj primalja
Benkovac	5
Dubrovnik	21
Hvar	26
Imotski	2
Knin	4
Korčula	20
Kotor	15
Makarska	7
Metković	3
Sinj	3
Split	29
Supetar	31
Šibenik	12
Zadar	51
Dalmacija	229

Rodilišta su bila raspoređena uz pokrajinske bolnice, odnosno u Dubrovniku, Splitu, Šibeniku i Zadru, ali i dalje se malen broj trudnica odlučilo poroditi u bolnicama, tako je poznato da je svega 105 roditelja 1891. porođaj obavilo u bolnicama, od toga najviše u zadarskoj.⁶⁹

⁶⁸ I. Perić: *Organizacija zdravstvene službe i zdravstvene prilike u Dalmaciji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća*, str. 200.

⁶⁹ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 167.

Osim toga, ni plaće nisu bile za sve jednake. Naime općine su odlučivale o plaćama na temelju sklopljenog ugovora s diplomiranim primaljama, koji se odnosio na obujam posla, kao i na financijsku situaciju općina. Plaće primalja su zapravo ovisile o broju odrađenih poroda, primjerice primalje koje su svoj rad obavljale u malim mjestima poput Sutivana, zarađivale 36 kruna na godinu. One pak u većim područjima, kao što je Knin, bile su plaćene na godinu 480 kruna, dok su one zaposlene u pokrajinskim bolnicama zarađivale daleko najviše, gdje se zadarska istaknula s najvećom plaćom za primalje s čak 720 kruna.⁷⁰

5. Dolazak Talijana i zatvaranje škole

Kraj Prvog svjetskog rata 1918. bio je koban za Austro – Ugarsku Monarhiju koja je za vrijeme rata bila na poraženoj strani, čime je došlo do njenog sloma. Posljedica toga među ostalim bio je i konačan odlazak austrijske vlasti iz Dalmacije. Iste te godine talijanske vojne snage okupirale su dio Dalmacije, a time i Zadar. Svojim dolaskom počeli su preuzimati institucije pokrajinske vlasti u čijoj su nadležnosti bile školske ustanove, stoga je time bio ugrožen rad škola.⁷¹ Pokrajinsko školsko vijeće čije je središte bilo u Zadru, imalo je vrhovnu vlast nad školstvom u Dalmaciji.⁷² U problemima se tako našla i primaljska škola, štoviše time što su Talijani imali veliki broj svojih primalja. Zbog toga im je bilo jednostavnije zatvoriti školu nego održavati njen rad, što su i napravili 1918. godine.⁷³ Srećom, škola nije zauvijek zatvorila svoja vrata, nakon Drugog svjetskog rata Zadar se oslobodio talijanske vlasti, i pripojio Hrvatskoj, te 30 godina nakon, odnosno 1948. ona će ponovno zasjati u punom sjaju i nastaviti s radom tamo gdje je stala.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ S. Uglešić: *Političke turbulencije i dalmatinsko školstvo (1918.-1923.) / Political Turbulences and the Dalmatian School System (1918-1923)*, 2019., str. 149.

⁷² Isto, str. 147.

⁷³ M. Škarica: *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*, 1951., str. 28.

Nažalost, podaci o broju primalja koje su završile školu od vremena njenog osnutka nisu sačuvani, ali su poznati za period 1891./1892. – 1904./1905. Tada je svoje školovanje uspješno završilo 154 učenica, čime bi se dalo zaključiti da je od utemeljenja, točnije od početka njenog djelovanja 1821. pa do 1918. škola dala oko 1200. primalja.⁷⁴ Podaci su to koji pokazuju da je zadarska primaljska škola svojim djelovanjem i zalaganjem odradila odličan posao u vidu obrazovanja te osiguranja prijeko potrebnih primalja za pokrajinu Dalmaciju. U prvom redu za to su najzaslužniji djelatnici škole, odnosno predavači koji su svoje iskustvo i znanje prenosili na učenice pripremajući ih za rad, potičući ih pritom na stalno usavršavanje.

⁷⁴ M. Jamnicki Dojmi: *Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine*, 2021., str. 169.

6. Zaključak

Primaljska škola koja je svoje mjesto pod suncem našla u Zadru ostavila je veliki trag u povijesti grada. Škola je s radom započela 1821., te je neprekidno djelovala sve do 1918. godine. Razlog osnivanja takve ustanove 1820. bila je krajnje nepovoljna zdravstvena situacija Dalmacije što se odrazilo velikom smrtnosti žena i djece, dok je u pokrajini djelovala samo jedna primalja. Upravo taj manjak primalja bio je poguban za žene i djecu, koje su često rađale u svojim domovima uz asistenciju nestručnih i praznovjernih osoba. Kako bi se smanjio broj takvih slučajeva, odlučeno je da se osnuje škola za izobrazbu primalja. Bila je to prva takva škola u Hrvatskoj. Osoba koja je sve to pokrenula bio je tadašnji protomedik Dalmacije, dr. Andrija Mosetig, ujedno i prvi ravnatelj škole. Njegov cilj bio je osposobiti buduće primalje kroz tečaj škole koji je bio podijeljen na teoriju i praksu. Školu su pohađale i nepismene djevojke zbog koji se nastava održavala isključivo na hrvatskom jeziku, iako je uz njega bio obvezan i talijanski. Polaznicama su svoje znanje i iskustvo prenosili tada najcjeljeniji profesori, među kojima su se dr. Kuzmanić i dr. Lalich istaknuli pisanjem knjige, odnosno priručnika za primalje. Upravo su profesori zajedno s ravnateljima najzaslužniji za uspjeh škole, u kojoj je svake godine rastao broj diplomiranih primalja, pa tako 1873. na području Dalmacije djeluju 183 školovane primalje, a 1894. godine 251 primalja.

Nažalost, škola je morala prekinuti svoj uspješan rad nakon okupacije talijanske vlasti 1918. godine, no srećom samo privremeno. Najveći ponos škole jesu primalje, njih oko 1200 koje su uspješno završile svoje školovanje u razdoblju od 1821. do 1918. godine. Dugih 30 godina kasnije, primaljska škola u Zadru ponovno će započeti s radom i nastaviti svoju tradiciju prenošenja znanja i iskustva budućim učenicama.

7. Sažetak

Zadarska primaljska škola osnovana je 1820. dekretom cara Franje I., dok je djelovati počela godinu dana nakon, 1821. godine. Zdravstvena slika Dalmacije u tom vremenu bila je vrlo loša, vladala je velika smrtnost, posebice žena i djece, dok je svega jedna primalja bila na službi u čitavoj pokrajini. Poradi tih razloga, javila se potreba za osnivanjem škole koja bi izučavala buduće primalje. Najzaslužnija osoba za njeno utemeljenje bio je dr. Andrija Mosetig, protomedik Dalmacije. Program škole sastojao se od dva semestra u trajanju osam mjeseci, podijeljen na praktični i teorijski dio.

Škola je tijekom svoga rada do 1918. iznjedrila pozamašan broj diplomiranih primalja njih oko 1200., što duguje vrhunskom osoblju profesora. Oni su svojim znanjem i trudom uspjeli ostvariti nimalo lak zadatak, a to je osposobiti buduće primalje za rad, a uspjeh je još veći s obzirom da su školu često polagale nepismene djevojke s vrlo malo znanja. Dolazak Talijana 1918. prekinut će rad škole na punih 30 godina, kada će 1948. ponovno otvoriti svoja vrata.

Ključne riječi: zadarska primaljska škola, Dalmacija, dr. Andrija Mosetig, primalje, profesori, Talijani

8. Summary

Title: Midwifery school in Zadar (1820 – 1918)

The Midwifery school in Zadar was founded in 1820 by the decree of Emperor Francis I, while it started operating a year later, in 1821. The health picture of Dalmatia at that time was very bad, there was a high mortality, especially of women and children, while only one midwife was on duty in the entire province. For these reasons, there was a need to establish a school that would study future midwives. The most deserving person for its foundation was Dr. Andrija Mosetig, proto-medic of Dalmatia. The school program consisted of two semesters lasting eight months, divided into a practical and a theoretical part.

During its work until 1918, the school produced a considerable number of graduated midwives, about 1,200 of them, which it owes to the excellent teaching staff. With their knowledge and effort, they managed to accomplish a not easy task, which is to train future midwives for work, and the success is even greater considering that the school was often attended by illiterate girls with very little knowledge. The arrival of the Italians in 1918 will end the work of the school after 30 years, when in 1948 it will reopen its doors.

Key words: Midwifery school in Zadar, Dalmatia, Dr. Andrija Mosetig, midwives, professors, Italians

9. Popis literature

B. Finderle, E. Spirić: Povijest primaljstva, *Primaljski vjesnik*, Hrvatska komora primalja, Hrvatska udruga za promicanje primaljstva, br. 9, 2009., Zagreb, str. 3 – 4.

M. Jamnicki Dojmi: Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine, *Medica Jadertina*, Vol. 51, No. 2, 2021., Zadar, str. 155 – 171.

M. Jamnicki Dojmi: Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine, *Medica Jadertina, Acta medico-historica Adriatica: AMHA*, Vol. 4, No. 1, 2006., Zadar, str. 129 – 152.

M. Jamnicki Dojmi: Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920. U: Jamnicki Dojmi M, ur. *175 godina od početka rada primaljske škole u Zadru*. Zadar: Medicinska škola Ante Kuzmanića Zadar, 1996., str. 9 – 29.

M. Jamnicki Dojmi: Zdravstveno – prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore dalmatinske, U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa 150. obljetnice Zore Dalmatinske*, 1995., Zadar, str. 217 – 242.

V. Dugački: Uloga Ante Kuzmanića u stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja. U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa 150. obljetnice Zore Dalmatinske*, 1995., Zadar, str. 243 – 248.

D. Habek: Marija Terezija i zdravstvene reforme u Bjelovaru, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, No. 16, Zagreb, 2022., str. 1 – 9.

M. Krešić, M. Rakitičan: Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe, *Historijski zbornik*, Vol. 68, No. 2, 2015., Zagreb, str. 277 – 295.

N. Lalich: O važnosti primalje, *Smotra dalmatinska*, br. 70 – 71., 1903.

J. Maksimović: Profesori i direktori te udžbenici Primaljske škole u Zadru, *Acta medico-historica Adriatica : AMHA*, Vol. 15 No. 1, 2017., Rijeka, str. 109 – 138.

Objavitelj dalmatinski, br. 64., 1902.

I. Perić: Organizacija zdravstvene službe i zdravstvene prilike u Dalmaciji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. U: *Rasprave i građa za povijest znanosti*, 1992., Zagreb, str. 187 – 205.

E. Spirić: Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalanguea u razvoju primaljstva, *Historia Varasdiensis: časopis za varaždinsku povijesnicu*, Vol. 1, No. 1, 2011., Varaždin, str. 245 – 251.

M. Škarica: Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M (ur.), *Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru*. Zadar: Babička škola Zadar, 1951, str. 7 – 30.

S. Uglešić: Političke turbulencije i dalmatinsko školstvo (1918.-1923.) / Political Turbulences and the Dalmatian School System (1918-1923). U: Ante Bralić – Branko Kasalo (ur.), *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća/In the Whirlwind of Historical Events in the Eastern Adriatic – the Early 20th Century*. Zbornik radova, Zadar, 2019., str. 145-168.